

ลูกท่าน หลานเธอ

ที่อยู่เบื้องหลังความสำเร็จในราชสำนัก

ศันสนีย์ วีระศิลป์ชัย

พิมพ์ครั้งที่ ๕

ลูกท่านหลานเธอ

ที่อยู่เบื้องหลังความสำเร็จในราชสำนัก

คันสนีย์ วีระศิลป์ชัย

ราคา ๒๔๐ บาท

ลูกท่านหลานเธอ ที่อยู่เบื้องหลังความสำเร็จในราชสำนัก • ศันสนีย์ วีระศิลป์ชัย

พิมพ์ครั้งแรก : เมษายน ๒๕๔๖

พิมพ์ครั้งที่ ๒ : กันยายน ๒๕๔๗

พิมพ์ครั้งที่ ๓ (ปรับปรุงเนื้อหาใหม่) : กรกฎาคม ๒๕๕๐

พิมพ์ครั้งที่ ๔ : มกราคม ๒๕๕๒

พิมพ์ครั้งที่ ๕ : มีนาคม ๒๕๕๓

ราคา ๒๔๐ บาท

ข้อมูลทางบรรณานุกรม

ศันสนีย์ วีระศิลป์ชัย.

ลูกท่านหลานเธอ ที่อยู่เบื้องหลังความสำเร็จในราชสำนัก พิมพ์ครั้งที่ ๕.

กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๕๓.

๓๖๐ หน้า : ภาพประกอบ.

1. ราชินิกุล--เจ้าจอม--เจ้าจอมมารดา--บัญชีรายชื่อ--ชีวประวัติ

I. ชื่อเรื่อง

929.7

ISBN 978 - 974 - 02 - 0546 - 3

ภาพจากปก

พระราชโอรสในรัชกาลที่ ๕ ภาพจากหนังสือพิมพ์
HARPER'S WEEKLY ฉบับวันที่ ๗ กันยายน ค.ศ. ๑๙๐๑ (พ.ศ.
๒๔๔๔) (เอื้อเฟื้อภาพโดย ไกรฤกษ์ นานา)

- ผู้จัดการสำนักพิมพ์ : สุชาติ ศิริสุวรรณ ● ผู้ช่วยผู้จัดการสำนักพิมพ์ : ประยงค์ คงเมือง
- บรรณาธิการบริหาร : สุลักษณ์ บุญปาน ● บรรณาธิการสำนักพิมพ์ : ศิริพงษ์ วิทยวิโรจน์
- ผู้ช่วยบรรณาธิการ : อพิสิทธิ์ วีระจาวุฑฒ์ ● พิสูจน์อักษร : พัทธนันต์ อินทรหอม
- ศิลปกรรม : บุศรา สมบูรณ์รัตน์ ● ออกแบบปก : ดำรงค์ศักดิ์ ทรงเดช
- ประชาสัมพันธ์ : นันทยา ชื่นสุฤต

สำนักพิมพ์มติชน • www.matichonbook.com

บริษัท มติชน จำกัด (มหาชน) : ๑๒ ถนนเทศบาลนฤมาล ประชานิเวศน์ ๑ เขตจตุจักร กรุงเทพฯ ๑๐๙๐๐

โทรศัพท์ ๐-๒๕๔๐-๐๐๒๑ ต่อ ๑๓๓๕ โทรสาร ๐-๒๕๔๙-๕๔๑๘

แม่พิมพ์สี-ขาวดำ : กองพิมพ์สี บริษัท มติชน จำกัด (มหาชน) ๑๒ ถนนเทศบาลนฤมาล ประชานิเวศน์ ๑ เขตจตุจักร

กรุงเทพฯ ๑๐๙๐๐ โทรศัพท์ ๐-๒๕๔๐-๐๐๒๑ ต่อ ๒๔๐๐-๒๔๐๒

พิมพ์สี : โรงพิมพ์มติชนปากเกร็ด ๒๗/๑ หมู่ ๕ ถนนสุขาประชาสรรค์ ๒ ตำบลบางพูด อำเภอปากเกร็ด นนทบุรี ๑๑๒๐๐

โทรศัพท์ ๐-๒๕๔๙-๕๑๓๓, ๐-๒๕๔๙-๐๕๙๖ โทรสาร ๐-๒๕๔๙-๐๕๙๗

จัดจำหน่ายโดย : บริษัท งานดี จำกัด (ในเครือมติชน) ๑๒ ถนนเทศบาลนฤมาล ประชานิเวศน์ ๑ เขตจตุจักร

กรุงเทพฯ ๑๐๙๐๐ โทรศัพท์ ๐-๒๕๔๐-๐๐๒๑ ต่อ ๓๓๐๕, ๓๓๐๖ โทรสาร ๐-๒๕๔๐-๐๕๔๘

Matchon Publishing House a division of Matchon Public Co.,Ltd. 12 Tethsabannaruean Rd,
Prachanivate 1, Chatuchak, Bangkok 10900 Thailand

สารบัญ

ลูกท่านหลานเธอ

ที่อยู่เบื้องหลังความสำเร็จในราชสำนัก

คำนำ ศันสนีย์ วีระศิลป์ชัย	(๗)
เจ้าจอมแว่น	
ในพระพุทธรูปค้ำฟ้า มาจากเวียงจันทน์	๓
ชีวิตพิศวงของเจ้าหญิงปราง “เจ้าจอม” ในพระเจ้าตาก	๑๒
เจ้าคุณนวล และ เจ้าจอมมารดาตานี สองนารีผู้กระชับเกลียวสัมพันธ์สกุลขุนนาคร และบรมราชจักรีวงศ์	๒๒
เจ้าจอมมารคาน้อย เจ้าจอมมารดาองค์แรกในรัชกาลที่ ๔	๓๑
เจ้าจอมมารดาชนอกกลิ่น เชื้อสาย “พระยาแจ้ง” ขุนนางมอญ	๔๑
เจ้าจอมซ้อย นวนิยายหรือเรื่องจริง	๕๓
ท้าวทองกิมมัว คำรบ ทองหยิบ ฝอยทอง สังขยา ฯลฯ	๖๓
คุณพุ่ม บุษบาท่าเรือจ้าง สตรีผู้อยู่นอกกรอบประเพณี	๗๑
แพ้นี้ น้อย “เมียฝรั่ง” ของพระปรีชาภักการ เหยื่อความขัดแย้งของวังหลวง-วังหน้า	๗๓
พระองค์เจ้าหญิงทักษิณยานราธิราชบุตรี พระมเหสีแรกของรัชกาลที่ ๕	๑๐๗

(๖) ลูกท่านหลานเธอ

พระองค์เจ้ายิ่งเยาวลักษณ์อรรคราชสุตา “เสด็จพระองค์ใหญ่ยิ่ง”	๑๑๙
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าผ่องประไพ พระราชธิดาพระองค์แรกในรัชกาลที่ ๕	๑๒๙
เจ้าจอมมารดาวาด เจ้าจอมผู้ทำหน้าที่ขับร้องเพลงกล่อมพระบรรทม	๑๓๙
“แม่วชิเหนา” เจ้าจอมมารดาวาด	๑๔๙
หม่อมคัทริน เสด็จนิศสกี หม่อมห้ามชาวรัสเซีย ผู้ทลายกำแพงสุโขทัย	๑๖๕
หม่อมศรีพรหมมา กฤดากร ผู้ปฏิเสศตำแหน่ง “เจ้าจอม” สมัครใจเป็น “ชาวไร่ชาวนา”	๑๙๐
เจ้าจอมเอิบ เจ้าจอมที่ก อ. คนโปรดตลอดรัชกาล	๑๙๙
เจ้าจอมเอี่ยม ผู้มีฝีมือถนัดล้ำเลิศ	๒๑๓
เจ้าจอม ม.ร.ว. แป้ม มาลากุล	๒๒๓
เจ้าจอมมารดาทับทิม	๒๓๑
พระคู่หมั้นพระองค์แรกในรัชกาลที่ ๖ พระวรกัญญาพทาน พระองค์เจ้าวัลลภาเทวี	๒๔๗
พระนางเชลยลักษณ์มีลาวัณ	๒๖๑
หม่อมเจ้าฉวีวาท	๒๗๙
เจ้าจอมหม่อมราชวงศ์ศัศ	๒๙๓
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมเชตรมงคล	๓๐๗
ราชประวัติพิธีในพระบาทสมเด็จพระปิยมหาราช	๓๒๑
๓ พระพี่เลี้ยงนางนม ใน ๓ พระมหากษัตริย์	๓๔๓

คำนำ

ลูกท่านหลานเธอ

ที่อยู่เบื้องหลังความสำเร็จในราชสำนัก

ลูกท่านหลานเธอมีความแตกต่างจากคนธรรมดาสามัญทั่วไปในสมัยโบราณหรือแม้ในปัจจุบันก็ยังมีคนบางคนเชื่อว่า บรรดา ลูกท่านหลานเธอนั้นเป็นผู้มีบุญ เพราะสิ่งสมบุญมาแต่ชาติปางก่อน เมื่อมาเกิดในชาติปัจจุบันจึงเกิดในที่ดี ตระกูลดี บิดามารดามี ยศถาบรรดาศักดิ์ตลอดจนทรัพย์สินสมบัติ พอที่จะเอื้ออำนวยความ สมบูรณ์พูนสุขให้ได้

สตรีที่เกิดมาเป็นลูกท่านหลานเธอในอดีต ได้รับการปลูกฝัง มาแต่เยาว์วัยให้คำนึงถึงศักดิ์ศรีของตนเองและวงศ์ตระกูล มีความจงรักภักดีต่อเบื้องพระยุคลบาท และหากลูกท่านหลานเธอ คนใดมีคุณสมบัติพิเศษ เช่นมีความงามเป็นเอก ก็ยังจะได้รับการ สนับสนุนจากครอบครัวเพื่อเพิ่มพูนคุณสมบัติอื่นๆ มาเป็นส่วน ประกอบให้โดดเด่นยิ่งขึ้น ความหวังสำคัญของสตรีที่เกิดมาเป็น ลูกท่านหลานเธอส่วนมาก คือการได้เข้ารับราชการในพระราช สำนักฝ่ายใน และมีโอกาสแสดงคุณสมบัติที่โดดเด่นเฉพาะตัวทาง ใดทางหนึ่งให้เป็นที่ประจักษ์แก่พระเนตรพระกรรณ เพื่อจักได้ บรรลุถึงความฝันอันสูงสุด คือตำแหน่งพระมเหสีเทวี เจ้าจอม มารดา หรือเจ้าจอม

เพราะเหตุที่ได้มีการเลือกสรรผู้มีคุณสมบัติดีเลิศต่างๆ เพื่อเข้ารับราชการสนองพระเดชพระคุณใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาท บรรดา ลูกท่านหลานเธอเหล่านี้จึงเป็นผู้มีโอกาสที่จะใช้คุณสมบัติ ที่ได้รับการอบรมสั่งสมมาให้เป็นประโยชน์ต่อตนเอง และมีผลต่อ

(๘) ลูกท่านหลานเธอ

เนื่องเมื่อแม่เป็นทางข้ามถึงสังคมและประเทศชาติ อันได้แก่ การใช้
ความจงรักภักดี เป็นเครื่องผูกพันค้ำจุนฐานบัลลังก์ให้มั่นคง ใช้คุณ
สมบัติเฉพาะตัวถวายความสุขสำราญพระวรกายและพระราชหฤทัย
และเมื่อมีพระราชโอรสธิดาก็ได้ถ่ายทอดคุณสมบัติอันดีงามทั้งหมด
นั้นสู่พระราชกุมารกุมารี ซึ่งทุกพระองค์ก็คือกำลังของแผ่นดินใน
กาลต่อมาทั้งสิ้น

จึงอาจกล่าวได้ว่า ลูกท่านหลานเธอส่วนหนึ่งเป็นสตรีที่อยู่
เบื้องหลังความสำเร็จของคนหลายคนที่นำมาซึ่งความเจริญรุ่งเรือง
ยั่งยืน และมั่นคงของชาติตราบนับปัจจุบัน

ดังนั้น การที่รู้เรื่องราวความเป็นมาของลูกท่านหลานเธอ
ในส่วนนี้จึงช่วยให้การมองประวัติศาสตร์ของชาติลุ่มลึกและกระจ่าง
ชัดยิ่งขึ้น

คันสนีย์ วีระศิลป์ชัย

สิงหาคม ๒๕๔๕

ถูกท่านหลานเธอ

ที่อยู่เบื้องหลังความสำเร็จในราชสำนัก

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑
ทรงรับเจ้าจอมแว่น ธิดาขุนนางเวียงจันทน์มาเป็นข้าบาทบริจาริกา
ตั้งแต่ดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก
ครั้งยกทัพไปตีเวียงจันทน์ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๑

เจ้าจอมแว่น ในพระพุทธรูปค้ำฟ้า มาจากเวียงจันทน์

ตามกฎหมายโบราณที่ปรากฏในกฎหมายตรา
สามดวงกำหนดชั้นพระมเหสีเทวีไว้ ๔ ชั้น คือ สมเด็จพระ
อัครมเหสี แม่ยั่วเมือง พระอัครชายา และพระสนมหรือที่
เรียกว่าเจ้าจอม

พระมเหสีเทวีชั้นต่างๆ นี้ มีทั้งสตรีที่เป็นเชื้อพระวงศ์ ธิดาเจ้า
ประเทศราช ธิดาข้าราชการ สตรีสามัญที่ได้รับเลือกเป็นสนมหรือเจ้า
จอมอาจจำแนกเป็น ๒ พวก คือ

พวกแรก เกิดจากความพอพระทัยส่วนพระองค์ เช่น มีความ
งามต้องพระเนตร หรือมีคุณสมบัติพิเศษอย่างหนึ่งอย่างใดต้องพระ
ราชอัธยาศัย อีกพวกหนึ่งเป็นเพราะเหตุผลทางการเมืองหรือผล
ประโยชน์อื่น

พวกหลังนี้โดยมากเป็นธิดาขุนนาง ข้าราชการ หรือพ่อค้าที่
ร่ำรวยมีอิทธิพลในยุคนั้น

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เมื่อครั้งยัง

มิได้ทรงปราบดาภิเษก ทรงได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่มีข้าบาทบริจาริกาน้อยกว่าผู้มีบุญวาสนาคอนั้นในสมัยเดียวกัน กล่าวกันว่า เพราะ ท่านผู้หญิงนาค ภายหลังโปรดสถาปนาเป็น สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี เอกภรรยาเป็นสตรีที่ดีและซื่อสัตย์จึงจนมีคำกล่าวเปรียบเทียบกับ “มเหสีจี๋หึงเหมือนหนึ่งเสือ”

เมื่อทรงปราบดาภิเษกขึ้นครองราชสมบัติแล้วก็มีทรงอาจที่จะหลีกเลี่ยงการมีข้าบาทบริจาริกาได้ สตรีที่เข้ามาถวายตัวเป็นข้าบาทบริจาริกาดำรงตำแหน่งเจ้าจอม มีทั้งธิดาพ่อค้า เสนาบดีและขุนนาง ซึ่งล้วนมีคุณสมบัติดีเด่นเฉพาะตน

ในบรรดาเจ้าจอมทั้งหลายนั้น เจ้าจอมแว่น นับเป็นเจ้าจอมที่มีผู้รู้จักและกล่าวถึงเสมอ เพราะเป็นเจ้าจอมที่ทรงโปรดปรานและเกรงพระทัยมากคนหนึ่ง ทั้งที่มิได้เป็นเจ้าจอมมารดาหรือปรากฏหลักฐานว่าเป็นผู้มีความมั่งคั่งต้องพระเนตร จึงน่าจะจะได้ศึกษาชีวประวัติเจ้าจอมแว่นเพื่อสะท้อนถึงพระราชอัธยาศัยและน้ำพระทัยในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้อีกโสดหนึ่ง

เจ้าจอมแว่น เป็นธิดาขุนนางผู้หนึ่งแห่งนครเวียงจันทน์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงรับมาเป็นข้าบาทบริจาริกาตั้งแต่พระองค์ยังทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกเมื่อครั้งเป็นแม่ทัพไปตีเมืองเวียงจันทน์ ใน พ.ศ. ๒๓๒๑ คราวเดียวกับที่ได้อัญเชิญพระพุทธรูปมหายานนิรันดร์ปฏิมากรและพระบางจากเวียงจันทน์เข้ามาถวายสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เมื่อเจ้าจอมแว่นเข้ามาสู่บารมีสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกนั้นได้ผลพบกับ “มเหสีจี๋หึงเหมือนหนึ่งเสือ” ของสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ เป็นต้นแรก

พลตรีหม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช กล่าวถึงเรื่องเจ้าจอมแว่นตอนนีไว้ในหนังสือเรื่อง “โครงการกระดูกในตู้” ว่า

“...เมื่อเจ้าจอมแว่นมาอยู่ในท่าเฝ้าสมเด็จพระเจ้าพระยาแล้ว

ท่านผู้หญิงก็หึงหวงมาก มีปากเสียงกับสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ด้วยเรื่อง
คุณแวนนี่อยู่บ่อยๆ

จนคืนวันหนึ่งท่านผู้หญิงถือตุ้มแสมไปยืนคอยดักอยู่ในที่มีด
บนนอกชานเรือน พอคุณแวนนี่เดินออกมาจากเรือนหลังใหญ่อันเป็นที่
อยู่ของสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ท่านผู้หญิงก็เอาตุ้มแสมตีหัวคุณแวนนี่ร้อง
ขึ้นว่า ‘เจ้าคุณขา คุณหญิงตีหัวดิฉัน’

สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ก็โกรธยิ่งนักจนวัยได้ดาบจากเรือนจะมาฟัน
ท่านผู้หญิง ฝ่ายท่านผู้หญิงก็วิ่งเข้าเรือนที่ท่านอยู่แล้วปิดประตูลั่นดานไว้
สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ก็เอาดาบฟันประตูอยู่โครมๆ...”

ครั้งนี้เป็นครั้งที่สุดท้ายที่ท่านผู้หญิงนาคได้แสดงความหึงหวงเจ้าจอม
แวน เพราะต่อจากนั้นท่านผู้หญิงก็ได้อยู่ร่วมกับสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ
อีกเลยตราบนิจนิรันดร์

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเสด็จ
ปราบดาภิเษกขึ้นครองราชสมบัติแล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
แต่งตั้งเจ้าจอมแวนเป็นพระสนมเอก และโปรดให้รับใช้ใกล้ชิด
ชิดเบื้องพระยุคลบาท

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
ทรงกล่าวถึงเรื่องราวเจ้าจอมแวนตอนนี่ว่า

“...เธอมีความรักดีในการปฏิบัติชอบพระราชอัธยาศัย จึงได้เป็น
อุปฐากอยู่กับพระองค์มาแต่ก่อนเสวยราชย์ เมื่อเสวยราชย์ก็ได้เป็น
พระสนมเอกอยู่กับพระองค์และอาจเพ็ญทูลได้ผิดกับพระสนมคนอื่น...”

เมื่อเจ้าจอมแวนเป็นพระสนมเอก คนในวังเรียกยกย่องว่า “เจ้า
คุณข้างใน” ส่วนพระเจ้าลูกยาเธอ และพระเจ้าลูกเธอ ให้สมญาเจ้า
จอมแวนว่า “คุณเสือ” อันน่าจะเนื่องมาแต่ความจริงจังและเข้มงวด
ในหน้าที่ระบียบวินัยต่างๆ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา
ดำรงราชานุภาพกล่าวถึงเรื่องราวตอนนี้อย่าง

“...เพราะเหตุที่เธออยู่ประจำพระองค์เสมอ เวลาพระเจ้าลูกเธอที่ยังทรงพระเยาว์ขึ้นเฝ้า จึงอยู่ในความดูแลของเธอ บางทีก็เห็นจะขู่ลู่เจ้านายเล็กเหล่านั้นพากันกลัวเกรง จึงเรียกกันว่า ‘คุณเสือ’...”

ถึงแม้เจ้าจอมแว่นจะมีอุปนิสัยที่จริงจังเข้มงวดอย่างไรก็ตาม แต่ความจงรักภักดีอย่างจริงใจเป็นที่ประจักษ์แก่บรรดาพระเจ้าลูกยาเธอและพระเจ้าลูกเธอ จึงเป็นที่พึ่งเกรงกลัวและนับถือ เมื่อพระองค์ใดทรงมีปัญหาลำคัญแก้ไขด้วยพระองค์เองมิได้ มักจะขอร้องให้เจ้าจอมแว่นช่วย ซึ่งทุกพระองค์ก็ได้รับความช่วยเหลืออย่างเต็มใจจากเจ้าจอมแว่นเสมอ ดังเช่น

ครั้งเมื่อ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ขณะดำรงพระอิสริยยศเป็น สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิสรสุนทร ทรงมีความรักต่อเจ้าฟ้าหญิงบุญรอดซึ่งต่อมาดำรงพระอิสริยยศเป็น สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี แต่ทั้งสองพระองค์มิกล้ากราบทูลให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชด้วยเกรงพระราชอาญา เจ้าจอมแว่นได้ใช้ความกล้าและศิลปะในการเพ็ดทูลที่ไม่เหมือนผู้ใดทำให้ไม่ทรงพิโรธ และทรงยอมพระราชทานอภัยโทษในที่สุด

แม้เมื่อทั้งสองพระองค์จะได้ทรงครองคู่กันแล้ว เจ้าจอมแว่นก็ยังคงติดตามห่วงใยเอาใจใส่ตลอดมา จน พระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ทรงมีพระประสูติกาลครั้งแรกประสูติพระครรภ์ถึงสองวันสองคืน เจ้าจอมแว่นมีความห่วงใยมาก ได้เป็นผู้ไปกราบทูลขอน้ำล้างพระบาทพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชมา ให้สวดยเพื่อให้ประสูติง่าย

คุณสมบัติพิเศษของเจ้าจอมแว่นที่ไม่มีผู้ใดเหมือน ก็คือความกล้าหาญและศิลปะในการเพ็ดทูลเรื่องราวต่างๆ ที่ไม่มีผู้ใดกล้าจะกราบทูล แต่ถ้าเจ้าจอมแว่นเห็นว่าเป็นสิ่งสมควรและถูกต้องแล้ว ก็

จะกราบทูลทันทีที่ได้ทรงเกรงกลัวพระราชอาญา ด้วยเหตุที่ทรงตระหนักถึงความจงรักภักดีและความสุจริตใจของเจ้าจอมแวนจึงไม่ทรงพิโรธ หากไม่ทรงเห็นด้วยมักจะพระราชทานคำอธิบายเหตุผลให้ทราบ เช่น เมื่อครั้งกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทสวรรคต วังหน้าว่างลง เจ้าจอมแวนได้ทูลแนะนำว่า “พระราชวังบวรฯ ที่ว่างลง ขอพระราชทานให้เชิญเสด็จกรมพระราชวังบวรฯ พระองค์ใหม่ขึ้นไปประทับจึงจะสมควร” พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงมีรับสั่งว่า “ไปอยู่บ้านช่องของเขากำไร เราชรักแต่ลูกเฒ่าของเขา เขาแข่งเขาชักไว้เป็นหนักหนา”

อีกเรื่องหนึ่งที่แสดงถึงความกล้าในการเพ็ดทูลของเจ้าจอมแวน คือ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชมีรับสั่งให้ทำพระโกศทองใหญ่เพื่อทรงพระศพสมเด็จพระที่นั่งทั้งสองพระองค์และมีรับสั่งให้เชิญพระโกศเข้ามาตั้งถวายให้ทอดพระเนตร ณ พระที่นั่งที่ประทับ คือพระที่นั่งไพศาลทักษิณ

ฝ่ายในที่รู้ข่าวต่างไม่สบายใจแต่ก็มีผู้ใดกล้าที่จะกราบทูลทัดทานพระราชประสงค์

เจ้าจอมแวนเองก็เห็นว่าเป็นการไม่สมควร จึงกราบทูลว่า “ทรงอะไรเช่นนั้นน่ากลัวเป็นलग เห็นพระโกศเข้าก็ร้องไห้ล่วงหน้าเสียก่อน”

แต่ทรงมีรับสั่งว่า “กูไม่ถือ ไม่เอามาตั้งดู ทำไมจะให้เห็น”

นอกจากคุณสมบัติพิเศษดังกล่าวแล้ว เจ้าจอมแวนยังเป็นผู้มีฝีมือการทำอาหารเป็นเอกคนหนึ่ง ปรากฏหลักฐานในจดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวีว่า เจ้าจอมแวนเป็นคนหนึ่งในบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์และเจ้านายที่ร่วมจัดอาหารคาวหวานถวายพระภิกษุสงฆ์และเลี้ยงผู้คนในคราวพระราชพิธีสำคัญต่างๆ เช่น พระราชพิธีฉลองวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในจดหมายเหตุบันทึกไว้ว่า

“...และตั้งโรงทำน้ำยา เจ้าคุณข้างในปลูกที่ริมกำแพงออกประตู
สวัสดิโสภณ ชื่อ ๑๐ คอก ยาว ๗ ห้อง มีฟาโลยกที่หน้าหลังกันฝาตี
รั้วล้อมรอบ...” และ “...กันฝาศาลาออกประตูสวัสดิโสภณเป็นโถงกว้าง
เจ้าคุณข้างใน ๒ ศาลา กันฝาศาลาออกประตูเทวาทิทัศน์เป็นโถง
ข้าวอย่างเทศ...”

นอกจากจะมีฝีมือในการทำอาหารและยังเป็นผู้มีความคิดฉลาด
หลักแหลมในการประดิษฐ์อาหารใหม่ๆ เช่น คิดประดิษฐ์ขนมไข่เหี้ย
ขึ้นทูลเกล้าถวายเมื่อมีพระราชประสงค์จะเสวยไข่เหี้ย ซึ่งคนโบราณ
นิยมรับประทานกับมังคุด แต่หายาก คุณแวนจึงคิดประดิษฐ์ขนมไข่
เหี้ยขึ้นแทนเป็นที่พอพระทัย และนิยมรับประทานมาจนทุกวันนี้

เป็นที่น่าเสียดายว่าเจ้าจอมแวนไม่มีพระราชโอรสหรือ
พระธิดาเลย แม้จะได้ประกอบการบุญการกุศลอันจะน้อมนำให้มี
บุตร เช่น การไถ่ตัวเด็กชายลูกทาสมาติดกันต์เทศน์ถวายให้เป็นข้า
พระแทนการถวายเงิน หรือแม้จะได้พยายามบนบานขอบุตรต่อสิ่ง
ศักดิ์สิทธิ์ ดังมีหลักฐานปรากฏว่า เจ้าจอมแวนได้บนบานขอบุตรต่อ
พระโลกนาถศตาดาวจารย์พระพุทธรูปในพระวิหารทิศตะวันออกวัด
พระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร ซึ่งเชื่อกันว่าศักดิ์สิทธิ์
สามารถบันดาลให้มีบุตรได้ด้วยการจำหลักรูปเด็กชายหญิงด้วยศิลา
ประดิษฐานไว้ ๒ ข้างองค์พระพุทธรูป ต่อมา พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ กรมสมเด็จ
พระปรมานุชิตชิโนรส แต่งโคลงบอกเล่าความเป็นมาของรูปสลักเด็ก
ชายหญิงทั้งคู่ไว้ดังนี้

รจนาสุดารัตนแก้ว
เสนออธิบายบุตรี
บุชิตเชษฐจินศรี
บุญส่งจงคู่ได้

กุมารี หนึ่งฤ
ลาภไฉ้
เฉลาถลับ หินเฮย
เสร็จด้วยดั่งถวิล

กุมารหนึ่งพึงลัดตั้ง	คิดผนัง
สถิตอยู่เบื้องหลัง	พระไว้
คุณเสื่อสาดหวั้ง	แสวงบุตร ชายเฮย
เฉลยเหตุธิเบศร์ให้	สฤณดิเสร้างแต่งผล

ชีวิต เจ้าจอมแวน รุ่งเรืองมากในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ครั้นสิ้นรัชกาล เจ้าจอมแวนได้ออกจากพระบรมมหาราชวังไปอยู่กับ พระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าคุณทาลทิพยวดี พระราชธิดาพระองค์หนึ่งในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เพราะทรงมีเชื้อสายมาจากนครเวียงจันทน์ด้วยกัน

เจ้าจอมแวนถึงแก่อสัญกรรมในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แต่ไม่ปรากฏหลักฐานวัน เดือน ปี ที่แน่นอน

ชีวประวัติเจ้าจอมแวน สะท้อนให้เห็นถึงพระราชอัธยาศัย และน้ำพระทัยในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชในข้อที่ว่า ทรงมีพระปรีชาญาณในการพิจารณาอุปนิสัยของบุคคลใกล้ชิดอย่างถ่องแท้ มิได้มุ่งโปรดปรานเฉพาะผู้ที่เอาแต่ประจบสอพลอ

รูปเด็กชายหญิงจำลองจากศิลาที่เจ้าจอมแว่นบนบาน
ขอบุตรต่อพระโลกนาถศาสดาจารย์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อครั้งดำรงพระอิสริยยศ เป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ทรงมีความรัก ต่อเจ้าฟ้าหญิงบุญรอด ต่อมาดำรงพระอิสริยยศเป็น สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี แต่ทั้งสองพระองค์มีกล้ากราบทูลรัชกาลที่ ๑ ด้วยเกรงพระราชอาญา เจ้าจอมแว่นได้ใช้ความกล้าและศิลปะในการเพ็ดทูลรัชกาลที่ ๑ จนทำให้ไม่ทรงพิโรธ

ชีวิตพิศวงของ เจ้าหญิงปราง “เจ้าจอม” ในพระเจ้าตาก

หลักฐานประวัติศาสตร์ที่บันทึกเหตุการณ์ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ส่วนมากจะเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวกับการศึกการสงคราม

พระองค์เองก็ทรงได้ชื่อว่าเป็นกษัตริย์ชาตินักรบ เพราะตลอดระยะเวลาที่ทรงครองราชย์ ๑๕ ปีนั้นบ้านเมืองยังมิได้อยู่ในสภาพเรียบร้อยเป็นปกติ ภายในยังคงแตกแยกกันเป็นก๊กเป็นเหล่า ส่วนภายนอกนั้นเล่าประเทศเพื่อนบ้านก็คอยแต่จะซ้ำเติมเมื่อมีโอกาส

ดังนั้น ตลอดรัชสมัยของพระองค์จึงต้องทรงทำศึกทั้งภายในและภายนอกราชอาณาจักรมิได้ว่างเว้น ด้วยเหตุนี้ชีวิตส่วนพระองค์ในพระราชสำนักมีใครจะมีหลักฐานหรือการกล่าวถึง

อย่างไรก็ตามหากเราได้ศึกษาเรื่องราวในพระราชสำนัก อาจจะมีส่วนหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงเหตุการณ์บางส่วนในพระราชประวัติของพระองค์เด่นชัดขึ้น ดังเช่นเรื่องของเจ้าจอมมารดาเจ้าหญิงปราง เจ้าจอมองค์หนึ่งในพระเจ้าตากสินมหาราช

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

ชีวิตของเจ้าจอมมารดาองค์นี้น่าที่จะแสดงถึงพระราชอัธยาศัย หรือเข้าใจถึงพระบรมราโชบายด้านการเมืองของพระองค์ประการใด ประการหนึ่ง หรืออาจเป็นได้ทั้งสองประการ

เจ้าจอมมารดาเจ้าหญิงปราง เป็นธิดาเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (หนู) หัวหน้าชุมนุมเจ้านครฯ ซึ่งเป็นชุมนุมหนึ่งในห้าชุมนุมที่ตั้งขึ้นครั้งกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า พ.ศ. ๒๓๑๐

เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเสด็จยกทัพไปปราบชุมนุมเจ้านครฯ นั้น เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (หนู) ยอมสวามิภักดิ์ตามเสด็จเข้ามารับราชการอยู่ ณ กรุงธนบุรี และได้ถวายธิดาเป็นบาทบริจาริกา ๓ องค์ คือ

เจ้าหญิงนิม โปรดสถาปนาเป็น กรมบริจาริกาศรีสุदारักย์

เจ้าหญิงจวน หรือ ยวน

และธิดาองค์เล็กสุด คือเจ้าหญิงปราง หรือทูลกระหม่อมฟ้าหญิงเล็กของชาวนครศรีธรรมราช

ในครั้งนั้นความสัมพันธ์ระหว่างกรุงธนบุรีกับนครศรีธรรมราช ใกล้ชิดสนิทสนมกันเป็นอย่างมาก

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ยกฐานะเมืองนครศรีธรรมราชขึ้นเป็นเมืองประเทศราช มีเจ้านครปกครองอิสระ และใน พ.ศ. ๒๓๑๔ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (หนู) เป็น “พระเจ้าขัตติยราชนิคมสมบัติมหาสุวรัย พระเจ้านครศรีธรรมราช เจ้าขัณฑสีมา” เสด็จกลับไปครองเมืองนครศรีธรรมราชในฐานะเจ้าประเทศราช ปรากฏหลักฐานในเรื่องตั้งเจ้านครศรีธรรมราชว่า

“...ครั้งพระนครศรีอยุธยาเสียแก่พม่าข้าศึก แต่ก่อนฝ่ายกรมการพลเมืองนครฯ ทาที่พึ่งไม่ ยกปลัดเมืองขึ้นผ่านแผ่นดินเป็นเจ้าขัณฑสีมา ก็ได้พึ่งพาอาศัยสักระยู่ซึ่งชัชชนะแขกข้าศึก ถ้าหาไม่

ชั้นทลิมาก็จะระส่ำระสายเป็นไฟ ความชอบมืออยู่กับแผ่นดิน ฝ่าย
คักคิกฤษฏานุภาพคงชัตติยราชผู้หนึ่ง บัดนี้ราชธิดาก็ได้โอรส ฝ่าย
พระยานครก็ได้ไปตามเสด็จพระราชดำเนินช่วยทำการยุทธชิงชัย
เขมรพม่าเข้าศึก ครั้นจะเอาไว้ให้บังคับพลช่วยการแผ่นดิน พระนคร
ศรีอยุธยาก็เป็นฝาเป็นตัวอยู่เสร็จสิ้น...”

หลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงสัมพันธ์ภาพอันสนิทแนบระหว่าง
สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช กับเจ้าพระยาบวรราชนครศรีธรรมราช
(หนู) คือการที่โปรดพระราชทานสิทธิพิเศษแก่เจ้าพระยาบวรราชนครเป็นอย่
มาก เช่นมีพระบรมราชานุญาตให้มีละครหญิงในราชสำนักของ
เจ้านครฯ ได้ ซึ่งนับว่าเป็นพระมหากรุณาธิคุณอย่างสูง เพราะแต่เดิม
มานานอกจากในพระราชสำนักแล้ว จะไม่พระราชทานพระบรมราช
านุญาตให้ผู้ใดมีละครหญิง

กล่าวกันว่าละครหญิงของเจ้านครฯนี้มีชื่อเสียงมาก เมื่อใดที่กรุง
ธนบุรีมีงานพระราชพิธีมักโปรดเกล้าฯ เรียกละครหญิงเจ้านครฯ เข้า
มาเล่นประชันกับละครหลวงด้วยแทบทุกคราว นอกจากนี้ยังได้โปรด
ให้เจ้านคร “...มีอำนาจตั้งพระยาอัศรมหาเสนาและจตุสดมภ์สำหรับเมือง
นครศรีธรรมราชได้คล้ายกรุงธนบุรี ให้พระเจ้าชั้นทลิมาบารุง
ฝ่ายใน ให้สรรพไปด้วยสุรางค์นางปรางค์ปราสาทราช เรือนหลวงน้อย
ใหญ่ในนอกพระนครชอบชั้นทลิม่า จงพิจิตรจนาไปด้วยโยธาข้า
ทหาร ให้เป็นเกียรติยศศักดิ์ศรีในพิภพแผ่นดินเมืองนครศรีธรรม
ราชสืบไป...”

การที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงยกย่องและให้สิทธิพิเศษ
แก่เจ้าพระยาบวรราชนครศรีธรรมราชมากมายเช่นนี้ พระบาทสมเด็จพระจุ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชวิจารณ์ว่า

“พระเจ้ากรุงธนบุรีได้โปรดเกล้าฯ เรื่องสืบสันตติวงศ์ ดูเหมือน
ตั้งพระทัยจะให้กรมขุนอินทรพิทักษ์ ลูกพระองค์ที่ ๑ ครองกรุง

กัมพูชา ให้เจ้าทัพวงศ์ ลูกเธอซึ่งภายหลังเป็นพระพงศนรินทร์ ซึ่งเป็นหลานเจ้านคร ครองเมืองนครศรีธรรมราช ส่วนกรุงธนบุรีนั้นจะมอบราชสมบัติประทานเจ้าฟ้าสุพันธุ์วงศ์ ที่เรียกว่าเจ้าหมื่น ด้วยเป็นพระราชนัดดาพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ด้วยเหตุนี้จึงทรงตั้งเมืองนครศรีธรรมราชเป็นเมืองประเทศราชไว้...”

แต่จะเป็นด้วยเหตุที่ว่าเพราะทรงมีความสัมพันธ์สนิทรสนมเป็นส่วนพระองค์กับเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (หนู) หรือเป็นเพราะทรงมีพระบรมราโชบายด้านการเมืองที่ลึกซึ้งก็ตาม เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับเจ้าจอมมารดาเจ้าหญิงปรางก็เป็นอีกเหตุการณ์หนึ่งที่เกี่ยวข้องกันอย่างน่าสนใจที่จะศึกษา ดังนี้

ดังได้กล่าวแล้วว่า เจ้าจอมมารดาเจ้าหญิงปรางเป็นธิดาองค์เล็กของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (หนู) ซึ่งถวายเป็นบาทบริจาริกาในสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

แม้จะมีได้มีบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับชีวิตตอนต้นของเจ้าหญิงปราง ไว้ในประวัติศาสตร์ แต่จากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นต่อมาชวนให้สันนิษฐานว่า เมื่อครั้งสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเสด็จยกกองทัพไปปราบชุมนุมเจ้านครฯ ขณะนั้นเจ้าหญิงปรางน่าจะอยู่ในวัยรุ่นกำลังดทรงสิริโฉมงดงาม เป็นที่ต้องตาต้องใจของทหารเอกคู่พระทัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชคนหนึ่ง คือเจ้าพระยาพิชัยราชา

เจ้าพระยาพิชัยราชานี้เป็นทหารผู้เคยร่วมรบเคียงบ่าเคียงไหล่กับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ตั้งแต่ครั้งที่ตีฝากรุงเทพฯ มาด้วยกันเมื่อปลายกรุงศรีอยุธยาและในสงครามอีกหลายครั้ง รวมทั้งคราวปราบชุมนุมเจ้านครฯ ด้วย

เมื่อเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (หนู) ยอมแพ้เข้าสู่สวามิภักดิ์ ถวายธิดาสามองค์เป็นบาทบริจาริกาในสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช นั้น ชะรอยเจ้าพระยาพิชัยราชาจะเข้าใจว่าเจ้านครฯ ถวายแต่เจ้าหญิง

นิมเพียงองค์เดียว ส่วนเจ้าหญิงปรางนั้นตามเข้าไปอยู่ด้วยกันกับพี่สาว
ในพระราชวัง

ดังนั้นเมื่อเสร็จศึกสงครามแล้ว เจ้าพระยาพิชัยราชาได้รับพระ
ราชทานบรรดาศักดิ์เป็น เจ้าพระยาสุวรรคโลก ผู้สำเร็จราชการเมือง
สุวรรคโลก และด้วยเหตุที่เข้าใจผิดดังกล่าว เจ้าพระยาพิชัยราชาจึง
ส่งเฝ้าแก้มาสู่ขอเจ้าหญิงปราง

เรื่องราวตอนนี้ปรากฏหลักฐานในพระราชพงศาวดารว่า

“...ในเดือน ๑๒ ปีวอก อัฐศก จศ ๑๑๓๘ (พ.ศ. ๒๓๑๙) นั้น
เจ้าพระยาพิชัยราชาผู้เป็นเจ้าพระยาสุวรรคโลก ลงมารับราชการอยู่
ณ กรุงแตงผู้เฒ่าผู้แก่เข้าไปขอน้องสาวเจ้าจอมนิมพระสนมเอกบุตรี
เจ้านครศรีธรรมราช ซึ่งอยู่ในพระราชวัง จะมาเลี้ยงเป็นนารายา”

ในครั้งนั้นพระราชพงศาวดารได้บันทึกปฏิกิริยาของสมเด็จพระ
เจ้าตากสินมหาราชที่ทรงมีต่อเรื่องนี้ว่า

“...ครั้นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบก็ทรงพระพิโรธ
ดำรัสว่ามันทำบังอาจจะมาเป็นคู่เขยน้องเขยใหญ่กับคู่ผู้เป็นเจ้า
แผ่นดิน จึงดำรัสสั่งให้เอาตัวเจ้าพระยาพิชัยราชาไปประหาร
ชีวิตเสีย ดัดศีรษะมาเสียบประจานไว้ที่ริมประตูข้างฉนวนลง
พระตำหนักแพ อย่าให้ใครเอาเยี่ยงอย่างสืบไปภายหน้า...”

ถึงแม้ว่าเจ้าพระยาพิชัยราชาจะถูกประหารชีวิตไปแล้ว แต่เรื่อง
ราวของเจ้าหญิงปรางก็ได้ยุติเป็นปกติ เพราะในปลายปีนั้นเอง
เจ้าพระยานคร(พัฒน์) ขณะดำรงตำแหน่งพระอุปราชเมืองนครศรี
ธรรมราช เคยรับราชการสนองพระเดชพระคุณตามเสด็จไปราชการ
ทัพรบชนะศึกหลายครั้งเป็นที่โปรดปราน ได้เข้ามาถวายข้อราชการ
ณ กรุงธนบุรี

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงทราบว่าเจ้าพระยานคร
(พัฒน์)เป็นม่าย ภรรยาชื่อเจ้าหญิงนวล ธิดาองค์โตของเจ้าพระ

ยานครศรีธรรมราช (หนู) ถึงแก่กรรม จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ออกโอรสผู้พระราชทานเจ้าหญิงปรางให้เป็นภรรยาแทน

ในพระราชพงศาวดารบันทึกประวัติศาสตร์ตอนนี่ว่า “...เนื่องจากทรงสงสารด้วยภรรยาตาย...” และแม่ทำนนางฝ่ายในจะทูลเตือนว่า “นางนั้นขาดระคูอยู่”

แต่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชก็ได้ทรงเปลี่ยนพระทัย กลับดำรัสว่า “ได้ออกไปให้เขาแล้วก็พาไปเกิด”

ด้วยเหตุนี้ เจ้าหญิงปรางซึ่งขณะนั้นทรงอยู่ในตำแหน่งเจ้าจอมและทรงครรภ์ได้ ๒ เดือน จำต้องเสด็จไปอยู่นครศรีธรรมราชตามพระราชประสงค์ของพระราชสวามี

หลักฐานเอกสารเรื่อง “อธิบายเรื่องตั้งเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย)” ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนนี่ว่า

“...เมื่อทำนนางพาธิดาเจ้านครไปส่งนั้น เจ้าอุปราช (พัฒน์) ก็ทราบความลับนั้น มีความยำเกรงพระบารมีก็ต้องรับไว้เป็นทำนผู้หญิงอย่างกิตติมศักดิ์อยู่จนตลอดอายุ...”

การที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงรับสั่งประหารชีวิตเจ้าพระยาพิชัยราชา ผู้สำเร็จราชการเมืองสวรรคโลก กรณีแต่งเจ้าแก้วไปสู่ขอเจ้าหญิงปราง แต่กลับพระราชทานเจ้าหญิงปรางซึ่งทรงครรภ์ได้สองเดือนแก่เจ้าอุปราช (พัฒน์) นั้นเป็นเรื่องที่แปลกและน่าที่จะศึกษาค้นคว้าหลักฐานเกี่ยวกับพระราชดำริของพระองค์

อย่างไรก็ตาม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชวิจารณ์เหตุการณ์ครั้งนี้ว่า

“...อยู่มาเมื่อปลายแผ่นดินตาก ซายาเจ้าอุปราชเมืองนครตายด้วยความโปรดปรานอย่างตึงตังอย่างไร หรือเพราะความคิดของเจ้ากรุงธนบุรีที่จะปลูกฝังลูกให้ได้ครอบครองเมืองอื่นๆ กว้างขวางออกไปแนวเดียวกันกับให้กรมขุนอินทรพิทักษ์ออกไปครองเมืองเขมรนั้น

จึงได้พระราชทานบุตรหญิงเจ้านครซึ่งเป็นน้องเจ้าจอมมารดาฉิมมารดาพระพวงศ์นครินทร์ให้ออกไปเป็นชายา...”

เจ้าจอมมารดาเจ้าหญิงปราง เสด็จไปประทับอยู่ ณ เมืองนครศรีธรรมราชอย่างแม่เมือง จนประสูติพระราชบุตร พระนามเจ้าน้อย ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่า เจ้าน้อยผู้นี้คือพระราชโอรสในสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

เอกสารอธิบายเรื่องตั้งเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) กล่าวว่า

“...ความที่เจ้าพระยานคร (น้อย) เป็นราชบุตรลับของพระเจ้ากรุงธนบุรีนั้น แม่ฝรั่งทางเมืองเกะหมากก็รู้ ได้เขียนหนังสือพิมพ์ไว้แต่ในรัชกาลที่สาม...”

ด้านความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าน้อยกับพระราชโอรสพระราชธิดาองค์อื่นๆ ในสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชวิจารณ์ว่า

“...เจ้าพระยานครผู้นี้มีอำนาจสาสนามากกว่าเจ้าพระยานครทุกคน เป็นเรื่องที่เขาเล่ากระซิบกันเป็นการเปิดเผย และพวกบุตรหลานเจ้ากรุงธนบุรีก็นับถือว่าเป็นพี่น้อง เหตุฉะนั้นจึงนับเกี่ยวข้องกันในเชื้อวงศ์เจ้ากรุงธนบุรีกับพวกนครศรีธรรมราช...”

ด้วยเหตุที่กรุงธนบุรีมีสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นกับเมืองนครศรีธรรมราชเช่นนี้ จึงมีผู้เล่าลือและเชื่อกันว่าเมื่อเกิดเหตุจลาจลปลายกรุงธนบุรี และพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชขณะทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก โปรดให้สำเร็จโทษสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชนั้น มีผู้ช่วยเหลือให้พระองค์ได้เสด็จหนีไปนครศรีธรรมราช โดยทรงผนวชซ่อนองค์อยู่ในถ้ำวัดเขาขุนพนม ซึ่งเป็นชัยภูมิที่เหมาะสม

กล่าวกันว่าปัจจุบันยังมีหลักฐานและร่องรอยปรากฏให้เห็น เช่น

อาคารที่ประทับ และด้านหน้าถ้ายังปรากฏร่องรอยของกำแพงก่ออิฐ
ถือปูนประดับใบเสมาทำนองเดียวกับกำแพงเมือง และซากบ่อน้ำซึ่งมี
ช่องคล้ายที่ตั้งปืนใหญ่ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ยังไม่มีผู้พบหลักฐานเอกสารยืนยันคำเล่าลือและ
ความเชื่อดังกล่าว

เมื่อเจ้าน้อยเจริญวัยขึ้น เจ้าพระยานครศรีธรรมราช(พัฒน์)
ได้นำเจ้าน้อยถวายตัวเข้ารับราชการสนองพระเดชพระคุณในปลาย
แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และในรัช
สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ใน พ.ศ. ๒๓๕๔ ทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯแต่งตั้งเป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย)
แทนเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์)

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้สมญาเจ้าน้อย
ว่า “เจ้าน้อยคืบเมือง” อันหมายถึงการได้กลับคืนสู่นครศรีธรรมราช
พร้อมพระราชมารดาที่ทรงจากนครศรีธรรมราชไประยะหนึ่ง

เจ้าพระยานครฯ (น้อย) ได้รับสายพระโลหิตความเข้มแข็ง
อดทนจากเจ้าจอมมารดาเจ้าหญิงปรางพระมารดา และความเป็น
นักรบผู้กล้าหาญฉลาดเฉลียวจากสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชพระ
ราชบิดา จึงเป็นเจ้านครฯที่ “...มีอำนาจวาสนามากกว่าเจ้านครคน
อื่นๆ...”

และได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยจากพระบาทสมเด็จพระ
พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานอำนาจให้ปกครองดูแลหัว
เมืองฝ่ายใต้ทั้งหมด ตลอดถึงไทรบุรี ตรังกานู และประ

ละครโนราห์ เล่นในงานสมโภชพระบรมธาตุ ที่วัดพระบรมธาตุ
จังหวัดนครศรีธรรมราช สมัยรัชกาลที่ ๕

เจ้าคุณนวล และเจ้าจอมมารดาตานี สองนาวิผู้กระชับเกลียวลัมพันธ์ สกุลขุนนาค และบรมราชจักรีวงศ์

สกุลขุนนาคเป็นสกุลใหญ่ที่เก่าแก่และมีความเกี่ยวข้องกับ
พระบรมราชจักรีวงศ์ตอนต้นอย่างแนบแน่น ความเกี่ยวพัน
อันแนบแน่นนี้ก่อให้เกิดอำนาจซึ่งส่งสมสืบเนื่องกันมาหลาย
ชั่วอายุจนกลายเป็นอิทธิพล

อิทธิพลสูงสุดที่สกุลขุนนาคมีต่อราชอาณาจักรไทยนั้นอยู่ในต้น
รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บุคคลในสกุลขุนนาค
ที่มีอิทธิพลมากที่สุดในยุคนี้คือสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริย
วงศ์ (ช่วง) ท่านได้รับแต่งตั้งเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ดำรงตรา
มหาสุริยมณฑล มีอำนาจบังคับบัญชาสิทธิขาดราชการแผ่นดินทั้งใน
กรุงนอกกรุงหัวพระราชอาณาจักร และสำเร็จสรรพอาชญาสิทธิประ
หารชีวิตคนที่ถึงแก่อุกฤษฏ์โทษมหันตโทษได้

สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค)

อำนาจที่สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์มีอยู่นี้ นับเป็นอำนาจสูงสุดในแผ่นดินซึ่งไม่เคยปรากฏว่าเสนาบดีท่านใดหรือตระกูลใดเคยได้รับอำนาจเช่นนี้มาก่อน

การที่สกุลขุนนางกลายเป็นสกุลที่มีอิทธิพลในแผ่นดินนั้น ขึ้นแรก เริ่มมาจากความสัมพันธ์ฉันมิตรระหว่างบุคคล คือ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ขณะยังทรงเป็นสามัญชน และเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา เมื่อครั้งยังเป็นนายขุนนาง และกลายเป็นความสัมพันธ์ฉันเจ้ากับข้าเมื่อเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ แต่ความสัมพันธ์ที่กระชับเกลียวแน่นยิ่งกว่าความสัมพันธ์ใดๆ ก็คือความสัมพันธ์ฉันเครือญาติ ซึ่งเกลียวสัมพันธ์ชนิดนี้มีสตรีในสกุลขุนนาง ๒ ท่าน คือเจ้าคุณนวล และเจ้าจอมมารดาตานิ ได้ชื่อว่าเป็นผู้เริ่มกระชับความสัมพันธ์ชนิดนี้ให้แน่นแฟ้น

เจ้าคุณนวล คือน้องสาวของท่านผู้หญิงนาค (สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี) พระอัครมเหสีในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช คุณนวลได้ติดตามมาพำนักอยู่กับพี่สาวและพี่เขยซึ่งมีบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยาจักรี เสนาบดีคนสำคัญในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

เล่ากันว่า ท่านผู้หญิงนาคเป็นภรรยาขี้หึง ดังคำเปรียบเปรยของกวีในสมัยนั้นที่ว่า “มเหสีขี้หึงเหมือนหนึ่งเสือ”

ความหึงของท่านผู้หญิงนาคน่าจะเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดความสัมพันธ์ฉันเครือญาติขึ้น ซึ่งเรื่องนี้พลตรีหม่อมราชวงศ์ถึกฤทธิ์ ปราโมช ได้เล่าไว้ในหนังสือเรื่อง โครกกระดูกในตู้ ว่า

“...เหตุเกิดเมื่อครั้งกรุงธนบุรี เจ้าพระยาจักรีกลับจากราชการสงคราม คุณหญิงนาคก็นั่งคอยรับเจ้าคุณอยู่บนเฉลียงใต้พาไลเรือนหลังใหญ่ หันหน้าไปทางบันไดเรือน คุณนวลน้องสาวคุณหญิงซึ่งกำลังเป็นสาวเต็มตัวอุ้มคุณฉิม (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า

นภาลัย) ซึ่งยังทรงพระเยาว์เป็นเด็กเล็กไปนั่งคอยรับกลางนอกชาน ให้หลานชายนั่งบนตัก หันหน้าออกทางบันไดเรือน และหันหลังให้คุณหญิงพี่สาว

เจ้าพระยาจักรีขึ้นจากเรือ แล้วก็เดินตรงขึ้นบันไดบ้านเดินผ่านนอกชานมา พอถึงที่คุณนวนลนั่งอยู่ก็ก้มตัวลงจับอะไรก็ไม่รู้ คุณหญิงท่านว่า เจ้าคุณจับนมน้องสาวฉัน เจ้าคุณบอกว่า เปลา่ ฉันจับแก้มลูกฉันต่างหาก แก้มคุณฉิมกับนมคุณนวนลนั้นอยู่ในระดับเดียวกัน และคุณนวนลหันหลังให้คุณหญิงนาค เจ้าคุณท่านก็แก้ตัวหลุด...”

ถึงเจ้าคุณจะแก้ตัวหลุด แต่ความระแวงยังไม่ยอมที่จะหลุดจากใจของท่านผู้หญิง

เรื่องราวนี้เกิดขึ้นหลังจากที่นายบุญนาค ซึ่งได้มาอาศัยในบุญรับใช้เจ้าพระยาจักรีในตำแหน่งทนายหน้าหอ ได้พากรรยาชื่อคุณลิ้ม ไปขุดทรัพย์สมบัติที่ซ่อนไว้ตั้งแต่ครั้งเสียกรุง ณ นิवासสถานเดิมกรุงศรีอยุธยา ขณะนำสมบัติบรรทุกเรือใหญ่เดินทางกลับกรุงเทพฯ ถึงปากคลองบางหลวงได้ถูกคนร้ายปล้นทรัพย์ทำร้ายร่างกายจนคุณลิ้มถึงแก่ความตาย นายบุญนาคจึงตกพุ่มม่าย

ดังนั้นอีกสองวันภายหลังเหตุการณ์ที่มุ่มเดียวกันเรื่องจับนมหรือจับแก้ม ท่านผู้หญิงก็บารวกราบปรึกษาสามีว่า “...หม่อมบุญนาคทนายคนสนิทของท่านเจ้าคุณนั้นเป็นพ่อหม้าย และเป็นคนมีตระกูลสืบเชื้อสายมาแต่ขุนนางเก่า น่าจะปลุกฝังให้เป็นฝั่งเป็นฝา ถ้าจะยกแม่นวนลให้ก็จะสมน้ำสมเนื้อกัน...”

เป็นที่แน่นอนว่า การณ์ทั้งหมดนี้ก็ต้องเป็นไปตามประสงค์ของท่านผู้หญิง

ด้วยเหตุนี้เอง ความสัมพันธ์นั้นเครือญาติครั้งแรกของสกุลทั้งสองจึงเกิดขึ้น

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเสด็จ

ปราบดาภิเษกเถลิงถวัลยราชสมบัติ นายบุญนาทซึ่งมีพื้นฐานความ
สัมพันธ์อันแน่นแฟ้น คือเป็นทั้งมิตรสนิท คนสนิท และเครือญาติ
จึงได้รับการสนับสนุนให้เจริญในหน้าที่ราชการ รับพระราชทาน
บรรดาศักดิ์เป็นนายฉลองนัยนาถ พระยาอุทัยธรรม พระยา
ยมราช และเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา ที่สมุหพระกลาโหม ตาม
ลำดับ

ลูกสาวลูกชายเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา กับเจ้าคุณนวลก็กลายเป็น
พระญาติสนิท เข้ารับราชการในพระราชสำนักฝ่ายหน้าฝ่ายในรับ
ใช้ใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาท เจริญในหน้าที่ราชการโดยถ้วนทั่ว ลูกชาย
คนสำคัญของเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา คือนายดิศและนายทัต ได้รับ
พระราชทานบรรดาศักดิ์สูงสุดเป็นถึงสมเด็จพระยาบรมมหา
ประยุรวงศ์ เรียกเป็นสามัญว่า สมเด็จเจ้าพระยาองค์ใหญ่ และ
สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ เรียกกันว่า สมเด็จเจ้าพระยา
องค์น้อย ซึ่งนับเป็นผู้สืบทอดอำนาจภายในราชสำนัก

สตรีอีกท่านหนึ่งที่ได้ชื่อว่าเป็นผู้กระชับเกลียวสัมพันธ์ฉัน
เครือญาติระหว่างสกุลบุญนาทและพระบรมราชจักรีวงศ์ตอนต้น คือ
เจ้าจอมมารดาตานี

เจ้าจอมมารดาตานี เป็นธิดาคนแรกของเจ้าพระยาอรรคมหา
เสนา (บุญนาท) เกิดจากคุณลิ้มภรรยาเดิม เมื่อแรกเกิดนั้นเป็นเวลา
พอดีกับที่เจ้าพระยามหาเสนา (เสน) ขณะมีบรรดาศักดิ์เป็นพระยา
จำแสนยกกร ผู้เป็นเจ้าคุณปู่ กลับจากราชการทัพเมืองตานี เพื่อเป็นที่
ระลึกถึงเหตุการณ์สงครามครั้งนั้นจึงตั้งชื่อหลานปู่ซึ่งเพิ่งเกิดว่า ตานี
เมื่อคุณลิ้มเสียชีวิตเพราะถูกโจรปล้นและฆ่าตายนั้น คุณตานียัง
เด็กอยู่จึงอยู่ในความอุปการะของท่านผู้หญิงนาคและคุณนวล

เป็นธรรมเนียมที่ถือปฏิบัติกันมาช้านาน คือเมื่อพระเจ้าแผ่นดิน

ดินพระองค์ใหม่เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ บรรดาเสนาบดีใหญ่น้อย
ทั้งหลายก็จะพากันถวายบุตริดาเข้ารับราชการในพระราชสำนักฝ่าย
หน้าฝ่ายใน เพื่อแสดงความจงรักภักดีและเพื่อความสัมพันธ์อันดี
ต่อกัน ครั่งนี้ก็เช่นกันนายบุญนาโคได้ถวายธิดาสาวคือคุณตานี
ให้เป็นบาทบริจาริกาในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
มหาราช

เจ้าจอมตานีเป็นที่โปรดปรานในฐานะที่เป็นทั้งธิดาของข้าหลวง
เดิมที่สนิสนมไว้วางพระราชหฤทัย และยังเกี่ยวข้องเป็นพระญาติ
กันอีกสถานหนึ่งจึงนับเป็นเจ้าจอมที่มีอำนาจคนหนึ่ง ในพระราช
สำนักฝ่ายในออกนามเจ้าจอมตานีว่า เจ้าคุณวัง

เจ้าจอมตานีได้รับเลื่อนเป็นเจ้าจอมมารดา เมื่อมีพระราชโอรส
และพระราชธิดา ๒ พระองค์ คือพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า
หญิงจงกล และพระองค์เจ้าชายฉัตร ภายหลังโปรดสถาปนาเป็น
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นสุรินทรรักษ์ รับราชการกับกรม
พระนครบาล กรมท่า และกรมมหาดไทย เป็นต้นสกุล “ฉัตรกุล”

เรื่องราวในชีวิตของเจ้าจอมมารดาตานีไม่มีใครปรากฏหลักฐาน
แต่ก็น่าจะสันนิษฐานได้ว่า คงจะเป็นชีวิตที่ราบเรียบ ปฏิบัติหน้าที่ลูกที่
ดี เมียที่ดี เป็นกุลสตรีเต็มขั้น

มีหลักฐานที่ยืนยันถึงความเป็นกุลสตรีของเจ้าจอมมารดาตานี
ปรากฏใน เพลงยาวคำอธิบาย ๑๒ ประการ ของคุณพุ่ม กวีหญิง
ฝึกปากกล้าในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ มีเนื้อความกล่าวถึงข้อเด่นข้อด้อย
ของผู้คนซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีในสมัยนั้น ซึ่งคุณพุ่มนำมาเปรียบเปรย
หยอกล้อว่าหากเกิดชาติหน้าก็ขออย่าให้ได้เป็นส่วนหนึ่งส่วนใดของผู้
ที่ท่านออกนาม เกี่ยวกับเจ้าจอมมารดาตานี คุณพุ่มอธิบายว่าขอ
อย่าให้เป็นดอกไม้ขางเจ้าคุณวัง ซึ่งมีคำอธิบายทำให้รู้ถึงชีวิตความ
เป็นอยู่ส่วนหนึ่งของเจ้าจอมมารดาตานีว่า เป็นผู้ผู้มีฝีมือและความ